

Sfinxul

Pierre Bourdieu și literatura

Laura Albulescu

Sfinxul

Pierre Bourdieu și literatura

Prefață de Mircea Martin

Postfață de Bogdan Ghiu

EDITURA
ART

Prefață

Despre luciditate și justa distanță

Volumul Laurei Albulescu reprezintă prima încercare românească de asemenea dimensiuni consacrată sociologiei literare a lui Pierre Bourdieu. Dacă ar fi să adoptăm și să adaptăm *ad-hoc* o perspectivă finalistă, am putea spune că autoarea s-a pregătit mai de mult și temeinic în vederea realizării ei. Despre Bourdieu, Laura Albulescu a scris și publicat mai multe articole și prefete; ea a și tradus câteva titluri (două în colaborare cu Bogdan Ghiu) ale marelui sociolog francez. Profesia de jurnalist, ca și, mai ales, aceea de editor, o plasează într-o poziție privilegiată pentru a aborda o astfel de temă. N-ar fi, probabil, exagerat să apelăm – în definirea raporturilor autoarei cu subiectul ei – la termeni precum *habitus* și poate chiar *amor fati*.

Simpatetică, participativă, abordarea Laurei Albulescu nu este însă una partizană, aglomerând citate după citate și elogii după elogii. Identificarea cu autorul se menține constant, dar niciodată nu e împinsă până la fuziune mimetică, rezervele pot oricând să apară, spiritul critic rămâne vigilent. Nu doar principial, ci și în practica analizelor de text este respins excesul de proximitate, ca și acela de distanță. Autoarea nu ezită, de pildă, să denunțe „normativitatea supărătoare și aroganța titlurilor” pe care Bourdieu le pune unora dintre volumele sale (luându-și, e drept, precauția de a le însoți de un subtitlu analitic), ca și strategia „descalificării” ori a tăcerii în privința predecesorilor.

În altă parte, ea vorbește despre „sintaxa greoaie, oximoronică, dacă nu chiar circulară în autarhia ei monolitică”. Aici am putea chiar generaliza, afirmând că însăși gândirea lui Bourdieu – în ansamblu și în diferitele ei secvențe – dezvoltă și dezvăluie o anumită circularitate,

nu întotdeauna „spiralată, ascensională”. Observațiile critice ale autoarei vizează mai degrabă *autarhia* decât *monolitismul* demersului lui Bourdieu. Refăcând filiații recunoscute sau nu, recontextualizând idei, stabilind noi conexiuni, ea încearcă o dezentravizare a lui Bourdieu, ceea ce nu periclitează însă unitatea și coerența operei, ci o potențează, o valorizează.

După ce reconstituie, în linii generale, câmpul sociologiei și al culturii franceze în momentul afirmării lui Bourdieu, după ce – nu fără accente polemice – îndepărtează pe cât posibil – pentru că total și definitiv ar fi imposibil – ipoteza unui Bourdieu neomarxist, Laura Albușescu își conține teza într-o mișcare concentrică, mișcare ce își subordonează momentele analitice și tinde să recompună un fel de *figură* a spiritului bourdieusian așa cum s-ar desluși ea din chiar modul în care se articulează câteva din conceptele sale operatorii: „*Habitus*-ul cheamă câmpul, violența simbolică cheamă dominația, traiectoria cheamă îmbătrânirea socială și toate se cheamă între ele”.

Totul se leagă și în cartea Laurei Albușescu, iar în acest efort de construcție coerentă și de motivare internă îmi place să văd calitatea sa „*maitresse*”, adică majoră și măiastră. Nimic nu pare să fie întâmplător în economia structurii sale formale, în succesiunea, în întregime demonstrativă, a ideilor. Un anumit monolitism poate fi detectat, prin urmare, și în metadiscursul autoarei noastre. El nu mi se pare a fi însă un rezultat al unei „afinități de *habitus*” cu Bourdieu (cum crede ea însăși), ci, mai degrabă, al unor similitudini de „formă a minții”.

Aici s-ar putea deschide o lungă discuție referitoare la raporturile între ceea ce e înăscut și ceea ce e dobândit în *habitus*. Autoarea îl citează pe Chomsky, pe care și Bourdieu îl citează, dar, dacă în privința competenței culturale și chiar a celei lingvistice putem fi de acord că se dobândesc, în privința talentului artistic s-ar cuveni să admitem că este *dat* și nu *derivat*. Una este educația culturală și estetică și altceva creația artistică. Există, fără îndoială, o inegalitate în fața Școlii și a Societății, dar și una în fața Naturii. Sunt cazuri în care cognitiștii au dreptatea lor, chiar dacă ei înșiși nu știu uneori să o caute unde trebuie.

Recitind această lucrare, îmi dau seama că ar fi fost bine ca autoarea să urmărească, în analiza conceptului de *habitus*, relația între libertate și determinism în paralel cu aceea între ceea ce este dat și ceea ce este

dobândit. Oricum, nu pot să nu remarc în trecere o formulare sintetică memorabilă și îndrăzneată precum aceasta: „*Habitus-ul* bourdieusian comportă transformarea lui *a avea* în *a fi*“. În asemenea pasaje, dar și în nu puține altele, Laura Albulescu se lasă stimulată și inspirată de forța expresivă a autorului studiat și de inventivitatea lui lingvistică.

Dar nu numai formulările bourdieusiene o inspiră, ci și productivitatea ideilor. Insistând asupra „puterii hipnotice a dominației“, ea simte nevoia să se implice, la rândul ei, în dezbateri și să atragă atenția asupra faptului că „mecanismele pe care se fundamentează violența simbolică sunt înscrise profund și durabil în corpuri, activându-se de fiecare dată când are loc o interacțiune cu lumea, în schemele perceptivă sau cognitive pe care le mobilizăm...“ Prin urmare, continuă ea, „ar fi naiv să credem că această relație de complicitate pe care victimele dominației simbolice o întrețin cu dominanții s-ar putea rupe sau suspenda prin simpla lor aducere în lumina conștiinței victimelor (cum visează unele feministe).“

Comentariul autoarei ține să pună mereu în evidență consecvența metodologică a lui Bourdieu și caracterul totalizator al abordării sale. Ceea ce îl diferențiază net în câmpul sociologiei, dar și al filosofiei franceze, așa cum a fost ea profesată de cei mai importanți dintre congenerii săi (Foucault, Derrida). Citez: „Prin noțiunea de *traietorie* Bourdieu mobilizează de fapt o serie întreagă de alte concepte personale: *habitus*, *câmp*, *capital* etc., demonstrând încă o dată că avem de-a face cu o teorie sociologică ambițioasă care trebuie să fie mobilizată în întregime pentru a garanta interpretarea.“

Este instructiv să ne oprim o clipă asupra raporturilor ce se încheagă între citat și comentariu, între discurs și metadiscurs în lucrarea de față, o relație intimă, fără a fi deloc ambiguă. Comentariul nu repetă, nu parafrazează, ci dezvoltă, subliniază, nuanțează ideile și formulările de la care pornește. Și, mai ales, le pune în conexiune cu altele ale aceluiași autor, le face să rezoneze, să iradieze într-un fel de replică – deloc mimetică, ci concurentă –, demersul Laurei Albulescu este mereu unul autoreflexiv. Și e simptomatic faptul că acest demers se și semnalează ca fiind autoreflexiv. Când fac această constatare nu am în vedere doar secvențe evident tranzitive – în autoreflexivitatea lor – precum cea intitulată „Cu Bourdieu, împotriva lui Bourdieu“. Și

nici doar capitolul dedicat autoanalizei lui Pierre Bourdieu încheiat cu propunerea conceptului de „obiectivare participantă”. Avem de-a face cu un demers care, prin ambiția de a nu lăsa nimic neexplicat logic și istoric, adică necontextualizat, prin precauția mereu luată de a evita eventuale confuzii, prejudecăți sau comodități de gândire, devine el însuși euristic și răspunde astfel exigențelor euristice ale autorului comentat.

Capitolul de departe cel mai original al tezei este acela despre *Scritură și stil la Bourdieu*, original prin însăși punerea problemei – pentru care nici în exegeza franceză nu există corespondent –, prin acuitatea analizei stilistice, prin subtilitatea analogiei cu scriitura proustiană, prin reatestarea – la acest nivel – a „pascalianismului” bourdieusian. Aici se adună și se exprimă convingător toate resursele interpretative ale autoarei.

Se întâmplă rar – și încă mai rar de-a lungul unei teze de doctorat, căci la originea acestei cărți se află o teză de doctorat – ca atenția cititorului să alunece uneori dinspre obiectul de studiu spre subiectul interpretant. Ceea ce se întâmplă, totuși, la lectura lucrării de față. Iar această atenție crescută se obține nu prin gesticulație spectaculoasă, prin cultivarea paradoxului și nici prin afirmații ori negații hazardate, ci printr-un efort susținut de elucidare valorizantă a obiectului, printr-o alternare calmă și fecundă a teoriei cu analiza, prin responsabilitate conceptuală și acuratețe terminologică.

Sfinxul. Pierre Bourdieu și literatura respiră o mare siguranță de sine – vizibilă în ton –, în tăietura decisă a frazei, în dezinvoltura denominării și a corelării, în dicțiunea asertivă, spre a nu zice chiar apodictică. „Nu putem decât să subscriem”, „e cazul să concedem” sunt exprimări recurente. O anumită opinie trebuie „să merite” să fie luată în considerare. Absența unor cercetări anterioare pe aceeași temă e convertită într-un avantaj: „Cu riscul de a fi suspectată de un exces arogant, afirm că în ciuda exploziei exegetice (...) nu există un studiu teoretic amplu și serios dedicat acestei problematice.” „Acest deficit”, continuă autoarea, „m-a ferit de prejudecăți.” Ca și cum sau ca și când pionieratul ar scuti de prejudecăți.

Surprinzător, în finalul volumului, într-un moment de confesiune ce degajă un lirism expiator, Laura Albuțescu aruncă o umbră de îndoială

asupra întreprinderii sale: „...plasez acum, la final, perspectiva lui Bourdieu despre literatură și literar sub semnul sfinxului lui Poe. Adică sub semnul lucidității, al căutării justei distanțe și al disponibilității de a te pune în locul celuiilalt. Cu riscul de a dezamăgi.” Nu, nu cred că există aici vreun risc altul decât acela al paradoxului. Luciditatea, justa distanță și disponibilitatea de a se pune în locul celuiilalt nu au cum să dezamăgească. Nici într-o teză de doctorat, nici într-o carte.

Închei spunând că Laura Albulescu a construit cu mare claritate, cu o admirabilă apetență teoretică și cu demnitate stilistică o narațiune intelectuală consistentă și sugestivă, adică în continuare stimulative. Cunoștințele sale sigure, talentul interpretativ, libertatea de inițiativă reprezintă semne certe ale unei *autonomii* intelectuale depline. Nu mi se pare deloc puțin pentru un început.

MIRCEA MARTIN

Cuvânt-înainte

O invitație de a gândi cu Bourdieu este o invitație de a gândi dincolo de Bourdieu și împotriva lui, chiar ambele la un loc dacă e nevoie.

Loïc Wacquant, *Răspunsuri*

„La zece ani de la dispariția sa, Pierre Bourdieu încă mișcă” – puteam citi în *Le Monde* în ianuarie 2012, într-un dosar menit să celebreze un deceniu de la moartea sociologului francez.¹ Diabolizarea căreia i-a căzut victimă în timpul vieții pare să fi lăsat locul unei canonizări care întrunește, surprinzător, un consens cvasi-unanim²: Pierre Bourdieu este deja un clasic, iar conceptele lui au devenit obiectul unui soi de cult. „Discuțiile-despre-*habitus*” sau „discuțiile-despre-câmp” s-au transformat în genuri autonome care tind să-și uite uneori, pe parcurs, autorul: „totul devine acum un *habitus*”, cum plastic, dar și polemic, notează o cercetătoare britanică³, atenționând lumea academică asupra instrumentalizării leneșe și grăbite a unor concepte-fetiș.

---

¹ Nicolas Truong, „Méditations bourdieusiennes” în *Le Monde*, articol apărut în ediția din 24.01.2012.

² E suficient să ne amintim cât de straniu poate să pară, de pildă, că treizeci de ani de la apariția celebrei lucrări *La Distinction* au fost sărbătoriți printr-un colochiu organizat de o instituție academică ca Science Po, scenariu care ar fi frizat imposibilul cu foarte puțin timp în urmă: cel care a scris o carte atât de violentă ca *Homo academicus* sau o lucrare ca *La Reproduction* nu a avut nici o problemă în a afirma că, în Mai '68, „gândirea de tip științe politice a înlocuit gândirea de tip Mao” – Pierre Bourdieu, *Contraofensive. Argumente în sprijinul rezistenței împotriva invaziei neolibérale*, traducere de Aliza Ardeleanu, Editura Meridiane, București, 1999, p. 14. Și nu e un secret pentru nimeni că sociologul vedea în Science Po o fabrică de produs cadre superioare în înalta administrație (ultimii președinți ai Franței, de pildă, sunt toți absolvenți de Science Po). De aceea este deosebit de relevant faptul că această instituție și nu alta l-a omagiat pe autor.

³ Diane Reay, „«It's all becoming a *habitus*»: beyond the habitual use of *habitus* in educational research”, în *British Journal of Sociology of Education*, vol. 25, nr. 4, septembrie 2004, p. 431.

Tradus în aproape patruzeci de limbi (cu fervoare în japoneză și coreeană, de pildă) și publicat în patruzeci și cinci de țări, Bourdieu este al doilea cel mai citat autor din lume, după Michel Foucault și înaintea lui Derrida, conform clasamentului oferit de Institute of Scientific Information (actualmente Thomson Reuters, Highly Cited Research) care contorizează numărul de citări din publicațiile academice internaționale.

Dacă Bourdieu a fost și în timpul vieții o referință indispensabilă, pozitivă sau negativă, posteritatea de care se bucură acum peste tot în lume este într-adevăr impresionantă, pe măsura influenței exercitate în științele sociale, în domenii dintre cele mai diverse. Una dintre explicațiile extraordinarelor capacități de atracție și de absorbție a energiilor intelectuale pe care le suscită opera bourdieusiană este tocmai deschiderea ei către un evantai foarte vast de interese și domenii: educație, artă, literatură, filosofie, etnologie, economie, epistemologie etc. Acea „boîte à outils” despre care vorbea Foucault se pare că era o metaforă dragă și sociologului francez: a spus, în repetate rânduri, că opera lui trebuie citită mai degrabă ca o metodă, nu ca un sistem, iar conceptele pe care le-a lansat sunt doar niște instrumente, și nu niște amulete. Așa că, dată fiind imensa cuprindere caleidoscopică a operei sale, fiecare cercetător, în funcție de specializarea lui, și-a luat din această „cutie” ce a vrut, servindu-se de acele instrumente cu mai mult sau mai puțin discernământ, într-un mod mai mult sau mai puțin creativ.

Această parcelare nu este însă – voi încerca să probez acest lucru pe tot parcursul acestui volum – în avantajul operei bourdieusiene și, mai mult sau mai ales, în spiritul ei. Una dintre principalele mize ale demersului pe care urmează să îl desfășor este de a arăta, cât mai convingător, că – din păcate pentru exegeții lui – opera lui Bourdieu nu se pretează la schema decupajului sau a tăieturii, ci trebuie citită în integralitatea ei, oricât de dificil și de laborios ar fi acest travaliu. Bourdieu-care-abordează-literatura nu este de găsit numai în *Regulile artei*, cum suntem îndeobște învățați, ci este diseminat mai peste tot, la fel cum Bourdieu se declara delectat de lucrările în care „teoria este peste tot și nicăieri, ca aerul pe care îl respiri: în ocolul unei note, în glosarea unui text vechi, în însăși structura demersului interpretativ”⁴. Nu vom înțelege, de pildă,

---

⁴ Pierre Bourdieu, *Regulile artei. Geneza și structura câmpului literar*, traducere din limba franceză de Laura Albulescu și Bogdan Ghiu, prefață de Mircea Martin, ediția a II-a, într-o nouă versiune, Editura ART, București, 2007, p. 242.

ce înseamnă forma și punerea în formă pentru gânditorul francez dacă nu parcurgem cu atenție nu numai *Ce que parler veut dire* sau *Limba și putere simbolică*, ci și *L'onthologie politique de Martin Heidegger*, pentru a menționa numai câteva dintre lucrările sale, fără a mai aminti de articole. La fel cum cele mai frumoase rânduri dedicate unui autor major ca Virginia Woolf – mai ales ca scriitor imbatabil al violenței simbolice – pot fi găsite în *Dominația masculină*. Mai mult, conceptul de câmp, noțiune fundamentală în opera sa, elaborată începând cu anul 1966, s-a născut în strânsă legătură cu câmpul literar, spațiul literar fiind chiar, voi arăta, un obiect privilegiat al teoriei câmpurilor. Pe scurt, Bourdieu trebuie reconstruit.

Bourdieu a devenit, cum se știe, un autor incontornabil, depășind cu mult cadrele disciplinei în care s-a impus, sociologia, iar faptul că a fost clasicizat și canonizat nu este neapărat cel mai bun lucru care i se poate întâmpla unei opere, cum ne aduce aminte undeva, foarte just, Antoine Compagnon (referindu-se la Roland Barthes). Riscurile care amenință o gândire atât de ambițioasă și de influentă sunt excesul de glosă și, *eo ipso*, vulgarizarea și, mai rău, vulgata. Pe lângă faptul că autorul a intrat deseori sub incidența situației – frecvente la o asemenea traiectorie și anvergură intelectuală – descrise de formula „citit, nu citit” sau „recunoscut, dar necunoscut (sau prost cunoscut)”, Pierre Bourdieu a avut parte și de o exegeză în mod evident inflaționistă, continuu proliferantă. Cum se întâmplă de multe ori în astfel de cazuri, o parte deloc de neglijat din literatura secundară nu este altceva decât ecolalie: o glosă sterilă și o repetare mecanică a cuvintelor și conceptelor „maestrului”, amatorizate și dezindexate de la contextul lor teoretic inițial de un epigonism plat și nu tocmai creativ. Până și detractorii sunt repetitivi, calchiindu-se intens unii pe alții. O parte din „vină” îi revine, indirect, și lui Bourdieu însuși: faptul că a avut parte în timpul vieții de un succes atât de neașteptat pentru un sociolog care nu a îmbrățișat deloc ortodoxia academică a alimentat o glorie antumă care a blocat, de fapt, accesul real la o operă atât de complexă și de unificatoare. Acestui aspect mai trebuie să-i adăugăm o particularitate: un mod de a lucra spiralic, recursiv, care face ca toate lucrările sale să le cheme pe celelalte, ca toate conceptele să se coaguleze și să se antreneze într-un joc al interdependențelor care se concatenează într-un angrenaj indestructibil. Vom încerca să arătăm că acest stil, acest „detaliu simptomatic”,

cum spunea Leo Spitzer, face ca opera lui Bourdieu să opună inclusiv o „rezistență la citare” care nu poate decât să descurajeze un exeget onest care trebuie să se servească, prin natura intrinsecă muncii sale, de decupaj.

Hannah Arendt spunea că interpretările lui Kafka aruncă mai multă lumină asupra interpreților decât asupra autorului în sine. E greu să nu-i dai dreptate. Probabil că motivul pentru care l-am ales pe Pierre Bourdieu poate fi rezumat, dacă renunț la orice precauție ipocrită, tot printr-o formulă bourdieusiană (pentru a confirma, încă o dată, în abis, o serie de ipoteze și o operă): „afinități de *habitus*”. Fiindcă excesul de distanță nu a reprezentat un pericol foarte mare, nu-mi rămâne decât să sper că nu am devenit o victimă a „excesului de proximitate”.

Cel mai frumos și mai nuanțat text scris la moartea lui Bourdieu a fost, fără nici o îndoială, cel semnat de Jean-Claude Passeron, fost colaborator și un sociolog extrem de articulat. Lui Passeron i-au trebuit aproape o sută de pagini compacte pentru a-i aduce un omagiu lucid și echilibrat celui care i-a fost apropiat, dar și concurent. „Moartea unui prieten, dispariția unui gânditor” ar fi putut constitui un mic volum în sine dacă modestia nu l-ar fi împins să-l înglobeze într-o lucrare colectivă.

Îmi permit să reproduc în cele ce urmează un fragment mai consistent din acest text, pentru densitatea și justetea ideilor lui:

„Am constatat (...) că, în raporturile lui cu autorii pe care i-a citit cel mai mult, pe care i-a recitat, i-a investigat, s-a despărțit de ei ca, într-un final, să se reîntoarcă tot la ei pentru a-i putea critica, prin ei, pe alții, [Bourdieu] și-a rezumat singur poziția printr-o formulă la care nu pot decât să subscriu imediat, dată fiind viziunea mea despre rolul pluralității și al concurenței teoretice în științele sociale: *Mit Weber, gegen Weber*, «Cu Weber, împotriva lui Weber», formulă pe care a reluat-o și în ceea ce-l privește pe Marx și pe Durkheim. Aproape același lucru spuseserăm și noi împreună în cea de-a doua scolie a «propoziției» care deschide volumul *La Reproduction*, acolo unde remarcam că «dacă luăm teoriile clasice ale fundamentelor puterii – Marx, Durkheim, Weber –, constatăm că acele condiții care fac posibilă constituirea oricăreia dintre ele exclud posibilitatea construcției obiectului care operează în celelalte». Intenția noastră era încă de pe atunci de a debarasa cercetarea din științele sociale de *sincretismul academic* care ține loc de teorie pentru atâtea scrieri sociologice, chiar și după ce au fost trecute examenele universitare în care

principiul precauției constrânge alegerea citatelor la un eclecticism al prudenței. (...)

Racursiul «Cu Bourdieu, împotriva lui Pierre Bourdieu» mi se pare că definește până la urmă cu destul de multă precizie influența pe care a avut-o asupra mea, ca de altfel asupra oricărui cititor care s-a trezit în contact cu o imaginație sociologică atât de fertilă în concepte și în scheme teoretice, fiecare dintre ele reutilizabilă și transpozabilă cu succes, dar care stimulează totodată – prin vraja produsă de insistența lexicului lor – o imitație sterilă la cei care nu se pot abține să nu facă din coordonatorul lor științific un *maître à penser à l'ancienne*.⁵

În spiritul acestui racursi „Cu Bourdieu, împotriva lui Pierre Bourdieu” a fost gândit și acest volum. Pe de o parte, pentru a putea vorbi legitim de prima jumătate a ecuației („cu Bourdieu”), cred că sociologul francez trebuie citit intensiv, dar și extensiv, nu utilizat mașinal sau apropiat prin intermediul unor sinteze gata făcute. Și că cel mai mare deserviciu care i se poate aduce operei lui este fetișizarea conceptelor pe care le-a elaborat și transformarea lor într-o marfă de consum academică, banalizându-le, applatizându-le.

Efectul cel mai grav care decurge din astfel de devalorizări inconștiente și incontroolate este ignorarea spațiului asertoric în care au fost create aceste concepte. Așa se face că nu de puține ori *habitus*-ul, câmpul, violența simbolică ori capitalul simbolic răsar sau mai degrabă sunt trase în niște cadre teoretice care nu sunt altceva decât asamblaje improbabile de teorii ireconciliabile și incompatibile în numele unui așa-zis ecumenism teoretic care nu servește nici unei cauze. Bourdieu disprețuia, ca și Flaubert, ideile primite de-a gata, *taken for granted*. În cazul conceptelor, multe dintre ele reale invenții, am încercat să neutralizez vulgata bourdieusiană aplicând o privire care ar contraria un antropolog clasic: nu am căutat familiarul în exotic, ci invers – exoticul în familiar, în numele faptului că falsa familiaritate stimulează gândirea leneșă și subminează din interior accesul la o apropiere reală și lucidă.

În același timp, având drept miză declarată evitarea glosei cu tentă hagiografică ori colportarea entuziastă, dar sterilă și repetitivă a aceluiași concepte, idei ori etichete care se activează aproape automat când

⁵ Jean-Claude Passeron, „Mort d'un ami, disparition d'un penseur,” in Pierre Encrevé, Rose-Marie Lagrave, *Travailler avec Bourdieu*, ed. cit., pp. 88-89.

este rostit numele lui Pierre Bourdieu, am încercat să păstrez o egală distanță față de caricatura celui de-al doilea element al ecuației („împotriva lui Bourdieu”). Detractorii înverșunați sunt la fel de ineficienți, în ultimă instanță, ca bourdieusienii fericiți. Evitarea tentațiilor diatribei și a elogiului ditirambic nu este o sarcină ușoară, dată fiind forța extraordinară de polarizare a operei bourdieusiene. Însă gânditorul francez trebuie asimilat cu discernământ și vigilență critică și epistemologică.

Cu alte cuvinte, riscul major pe care m-am străduit să-l țin sub control a fost acela de a gestiona atât excesul de proximitate, cât și excesul de distanță. Expusă fiind, cum am mărturisit, mai degrabă excesului de proximitate, am încercat să instaurez o poziție de proximitate controlată, „cu prețul unui lung travaliu asupra obiectului, dar și asupra subiectului cercetării”⁶. Se știe că pentru a putea surprinde splendida complexitate a „desenului din covor” trebuie luată o anumită distanță, altfel există riscul de a debita „obișnuitele baliverne”, cum a calificat („vesel, mestecând pâine”) premisele curente ale criticii celebrul scriitor Hugh Vereker din nuvela lui Henry James.⁷ Sau riscul de a lovi alături „cu o siguranță fără pereche”.

---

⁶ Pierre Bourdieu, *Homo academicus*, ed. cit., p. 11. Sociologul era perfect conștient de faptul că ambele tipuri de excese reprezintă un obstacol în calea cercetării științifice. Și *Homo academicus* a constituit pentru el una dintre situațiile în care a fost nevoit să le gestioneze.

⁷ Scena în care este lansată necruțătoarea replică care poate aneantiza dintr-o singură mișcare orice comentator („E bine, e bine – obișnuitele baliverne!”) este memorabilă: „– Articolul e fermecător, aruncă el o vorbă în direcția noastră. Domnișoara Poyle își întinse bărbia până la jumătatea feței de masă. – O! Sunteți atât de profund! merse ea drept la țintă. – Adânc ca oceanul! Tot ceea ce susțin e că autorul nu vede... În clipa aceea un platou îi fu prezentat prin stânga și a trebuit să așteptăm până când s-a servit. – Nu vede ce anume? continuă vecina mea. – Nu vede nimic. – Vai de mine, ce mărginire! – Dar deloc, râse din nou Vereker. Nimeni nu vede.” – Henry James, *Desenul din covor*, traducere de Georgeta Pădureleanu, Minerva, București, 1969, p. 8.

Introducere

Pierre Bourdieu în spațiul sociologiei artei și literaturii. Tradiții și școli de reflecție

Cei care îi interzic sociologiei orice fel de contact profanator cu opera de artă sunt o mulțime.

PIERRE BOURDIEU, *Regulile artei*

Limpiditatea acestei fraze, atât de nebourdieusiene în expresia ei dezarmant de simplă, formulează, pe lângă o frustrare mai mult sau mai puțin voalată, un adevăr greu refutabil, cel puțin la data la care a fost emisă constatarea. Chiar dacă ultimele decenii au marcat o dezvoltare poate fără precedent a studiilor de sociologia artei și a literaturii, arta a fost și rămâne, pentru sociologie, trebuie să concedem, ceea ce se cheamă *un mauvais objet* și s-a plasat mult timp la periferia obiectelor disciplinei, într-o zonă de subreprezentare și, în ultimă instanță, de subvalorizare.¹

„Rezistența la analiză” pe care o tot invocă Bourdieu nu este diagnosticul compensator al unei sensibilități rănite că a fost prost receptivitate, ci o realitate (în aceeași măsură în care rezistența freudiană nu este o fantasmă a analistului, ci o realitate confirmată de practica psihanalitică). Iar această rezistență este dublată mai mereu, precum căptușeala unei mănuși, de pretenția la discursul adecvat, sociologia trezindu-se concediată – aproape invariabil – sub alibiul superficial al reducționismului: „Nu există filosof, scriitor sau chiar jurnalist care, oricât de minuscul, să nu se simtă dator să dea lecții sociologului mai ales când

---

¹ De pildă, „o cercetare efectuată în Italia arată că doar 0,5 % din producția sociologică poate fi considerată ca relevantă din punctul de vedere al sociologiei artei”, notează Nathalie Heinich – *La sociologie de l'art*, La Découverte, Paris, 2004, p. 3.

vine vorba de artă sau de literatură, care să nu se simtă îndreptățit să ignore până și cele mai elementare cuceriri ale sociologiei, chiar și atunci când trebuie să vorbească despre lumea socială, și care să nu fie profund convins că, indiferent despre ce problemă e vorba, trebuie să «mergem dincolo de sociologie» sau să «depășim explicația pur sociologică» și că, desigur, o astfel de depășire se află la îndemâna primului venit.²

Iar unele instrumente de luptă ale lui Bourdieu în fața rezistenței la analiză vorbesc limba preoților: se știe că sociologul nu rata nici o ocazie – ca să nu spunem că îi făcea o plăcere deosebită – să mobilizeze în luptă cuvinte grele ca „sacerdotal“, „pios“, „sfânt“, „sacrosanct“, „erezie“, „asceză“, „comuniune“, „profeție eshatologică“, „predestinare“, „cult“, „hagiografie“, „pompă profetică“, chiar „fundamentalism estetic“ etc., toate menite să funcționeze ca niște antifraze. Se pare că dispozițiile anticlericale ale lui Bourdieu îl predispuneau să fie foarte puțin timid în fața utilizării unui vocabular religios. Aproape orice scriere a sa despre artă sau literatură este pigmentată cu o serie de deturnări și transgresiuni bine controlate, bine calculate și perfect asumate ale unui limbaj clerical răsturnat, întors pe dos, secularizat. Și asta deloc întâmplător.

Ceea ce mulți uită sau preferă să uite este că primul obiect al sociologiei a fost religia. Dacă – cum pertinent remarcă un comentator – sociologia religiei este, pentru Bourdieu, o preocupare centrală și totodată periferică, miza utilizării unei terminologii religioase în studiile despre cultură și literatură este covârșitoare: „Religia are un statut de «obiect paradoxal» în opera lui Bourdieu. Articolele care abordează subiectul sunt foarte puține la număr și nici una dintre lucrările lui majore nu atinge acest subiect. În comparație cu sociologia artei, culturii sau a educației, cu studierea puterii sau a privațiunilor sociale, sociologia religiei ocupă un loc marginal în interiorul corpusului bourdieusian. Cu toate acestea, unele dintre cele mai importante concepte ale sale provin din științele sociale ale religiei. Moștenit de la Mauss sau Durkheim, conceptul de *credință*, care e o condiție a existenței oricărui *camp*, este un exemplu evident. Până și elaborarea acestui din urmă concept pleacă, susține Bourdieu, de la cercetări de sociologia artei începute în 1960 și de la «primele rânduri ale capitolului dedicat sociologiei religiei în

---

² Pierre Bourdieu, *Schiță pentru o autoanaliză*, traducere de Bogdan Ghiu, prefață de Laura Albușescu, Editura ART, 2008, p. 65.

Wirtschaft und Gesellschaft».³ Mai mult, Bourdieu însuși spune undeva că „sociologia culturii este sociologia religiei a zilelor noastre”⁴.

Dar care sunt granițele care despart sociologia culturii de sociologia artei și a literaturii? Există ele? Voi încerca în cele ce urmează să surprind în punctele ei esențiale istoria acestei tinere discipline, să identific diferențele specifice și să plasez contribuția lui Pierre Bourdieu în acest spațiu de cercetare (încă) emergent.

Majoritatea specialiștilor datează nașterea sociologiei artei ca disciplină relativ autonomă, în sensul cel mai restrâns, în deceniile '60-'70 ale secolului XX deși, în mod evident, cercetări semnificative există înainte de acest interval și putem vorbi legitim de o protoistorie destul de amplă, conturată în jurul câtorva tradiții și școli de gândire distincte.

Înainte de toate, trebuie remarcată confuzia endemică care a pluit asupra încadrării terminologice a acestui domeniu: „Un cercetător englez observa că sociologii care studiază arta nu se diferențiază prea mult de istoricii sociali, istoricii artei sau criticii de artă (Barnett, 1965, 198). Remarca își păstrează și azi relevanța. (...) În plus, sociologia artei este adesea confundată cu sociologia «culturii». Or, acest termen, se știe, este excesiv de polisemic, mai ales datorită decalajului dintre accepțiunea franceză (centrată mai degrabă pe practicile relative la artă) și cea anglo-saxonă (mai antropologică, gata să înglobeze tot ce ține de moravuri sau civilizație într-o societate dată).”⁵ Bourdieu însuși – și puțini sunt cei care îi contestă contribuția majoră și deschizătoare de drumuri în acest domeniu – preferă formula „știința operelor” și nu „sociologia culturii” sau „sociologia artei”.

Approape toți cei familiarizați cu disciplina tind să fie de acord că începuturile sociologiei sunt marcate mai degrabă de absența interesului față de artă și problemele ei specifice: este indiscutabil că fondatorii sociologiei nu acordă decât un loc marginal problematicei estetice și, dintre toți, numai Simmel se arată constant preocupat de introducerea dimensiunii estetice în cercetările sale. La fel cum e greu să nu

---

³ Erwan Dianteill, „Pierre Bourdieu and the sociology of religion. A central and peripheral concern” in David L. Swartz, Vera L. Zolberg (ed.), *After Bourdieu. Influence, critique, elaboration*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 2004, p. 65.

⁴ *Apud* David L. Swartz, *After Bourdieu*, ed. cit., p. 5.

⁵ Nathalie Heinich, *La sociologie de l'art*, ed. cit., pp. 3 și 6.

fim de acord cu constatarea că în ultimele două decenii arta a devenit un obiect tot mai seducător pentru sociologi, unii considerând chiar că a trecut de la periferie în centrul disciplinei.⁶ Vera Zolberg încearcă să lanseze câteva explicații ale efervescenței fără precedent a ultimei perioade într-un capitol intitulat foarte explicit „De ce sociologii au neglijat arta și de ce lucrurile sunt pe cale de a se schimba?”: creșterea importanței economice și sociale a artei (un univers în care se învârtesc tot mai mulți bani – „cum poți ignora acest univers când un Van Gogh se vinde cu 54 de milioane de dolari?”), ierarhia obiectelor sociologice având aici de-a face cu ierarhia obiectelor sociale, dar și o serie de transformări morfologice și ideologice apărute în universul academic la finalul anilor '60, odată cu desprinderea de paradigma structuralisto-funcționalistă și declinul marxismului.⁷ Dar cum au arătat studiile de natură sociologică despre artă și literatură în acest interval care trasează două atitudini extreme?

Au existat mai multe tentative de a periodiza această istorie și de a grupa după un principiu de coerență generații intelectuale extrem de heterogene. Unii au identificat două momente principale: „Un prim moment se referă la timpul în care se definesc principalele concepte și se construiesc obiecte proprii de cercetare, în special prin lucrările lui L. Goldmann în domeniul literaturii, J. Duvignaud în teatru, P. Bourdieu asupra condițiilor sociale ale receptării și creației, R. Moulin asupra pieței de artă și a instituțiilor culturale și prin contribuția lui R. Bastide în privința raporturilor între societate și producția artistică. Apogeul acestei perioade și pragul de trecere spre cea de a doua este, în opinia lui Bruno Péquignot, organizarea *Primului colocviu internațional de sociologia artei la Marsilia, în 1985, sub conducerea lui Raymonde Moulin*. Având ca punct de plecare secțiunile acestui colocviu, Péquignot conturează marile teme ale sociologiei contemporane a artei”: instituțiile și politicile culturale, piețele de artă și profesiunile artistice, receptare și legitimitate, practicile culturale și consumul de cultură, sociologia operelor⁸.

---

⁶ Jean-Louis Fabiani, „Sur quelques progrès récents de la sociologie des oeuvres”, *Genèses*, 1993, vol. 11, nr. 1, p. 148.

⁷ Vera L. Zolberg, *Constructing a Sociology of the Arts*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

⁸ *Apud* Dan Lungu, *Incursiuni în sociologia artelor*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004, pp. 22-24. Cf. Bruno Péquignot, *La sociologie de*